

Dragana STANIMIROVIĆ¹

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

REDOSLED ROĐENJA SLEPIH ADOLESCENATA KAO DETERMINANTA PERCEPCIJE PORODIČNOG FUNKCIONISANJA

Dok su drugi teoretičari ličnosti naglašavali samo uticaj roditelja u ranom detinjstvu, Adler je naročitu pažnju posvetio psihološkom položaju deteta među braćom i sestrama. Postoje empirijski podaci da redosled rođenja može uticati na izbor profesije, stil interakcije sa drugima, afilijativnost, anksioznost, percepciju autoriteta roditelja, pa čak i intelektualne sposobnosti. Oštećenje vida jednog člana porodice deluje na porodični sistem i sibling subsistem na specifičan način.

Cilj istraživanja bio je utvrditi da li redosled rođenja utiče na percepciju dimenzija porodičnog funkcionisanja u porodicama sa slepim adolescentom i u porodicama sa adolescentom tipičnog razvoja. Uzorak su činila po 32 slepa ispitanika (eksperimentalna grupa) i ispitanika tipičnog razvoja (kontrolna grupa), uzrasta od 14 do 26 godina koji žive u potpunim porodicama sa dvoje ili troje dece i bez ozbiljnih ličnih, bračnih ili porodičnih problema. Grupe su bile ujednačene po polu, uzrastu, profesionalnom statusu i redosledu rođenja adolescenta, broju dece u porodici, tipu porodice (nuklearna; proširena) i sredini (seoska; gradska). Za prikupljanje podataka primenjeni su: Upitnik sociodemografskih podataka i Upitnik stanja i odnosa u porodici RADIR.

Prvorodeni su sve dimenzije porodičnog funkcionisanja procenili negativnije nego drugorođeni. Dok u kontrolnoj grupi nije bilo statistički značajnih razlika, u eksperimentalnoj grupi su razlike bile značajne za dimenzije: Aktivnost, Demokratičnost i Strukturisanje vremena i aktivnosti. Dakle, rezultati ove studije pokazuju da je efekat

1 E-mail: gaga.stani@gmail.com

„razvlašćenosti” prvorodenog deteta veći ako je udružen sa slepoćom. Ovo se može objasniti time što je za slepo prvorodeno dete teže da dostigne drugorodenog „rivala”. Prvorodeni slepi adolescenti naglašavaju upravo one porodične dimenzije koje su identifikovane kao odlika profila porodica sa slepim adolescentom.

Ključne reči: Redosled rođenja, sibling rivalitet, dimenzije porodičnog funkcionisanja, oštećenje vida

UVOD

Uprkos značajnom uticaju u njegovom životu, Frojd (Freud, prema Tamblin, 2000) nije posvetio dovoljno pažnje fenomenu „sibling rivaliteta”² koji je opisao samo kao čest uzrok „rastvaranja” Edipovog kompleksa. Frojd je prvi pisao da je dolazak mlađeg sibringa praćen doživljajem starijeg da gubi majčinu ljubav, ali se zaustavio na objašnjenju uticaja ove pojave na snove starijeg deteta i na njegove odnose sa roditeljima.

Jedan od Frojdovih „neposlušnih sinova”³ posebnu pažnju je posvetio psihološkom položaju deteta među sibrinzima. Verovatno najpoznatiji deo njegove teorije ličnosti odnosi se na uticaj braće i sestara na formiranje ličnosti (Eckstein et al., 2010). Dok su drugi teoretičari ličnosti naglašavali uticaj roditelja u ranom detinjstvu, Adler je ukazivao na značaj porodične konstelacije. „Adler (1930; 1931; 1938) je često govorio kako se obiteljski sistem ili konstelacija sastoji od roditelja, dece, pa čak i članova proširene porodice, ali potom bi odmah prešao na raspravu o redu rođenja” (Corey, 2004a: 395). Smatrao je da se deca razlikuju po svom psihološkom položaju u porodici zbog različitog redosleda rođenja. Opisao je *pet* takvih psiholoških pozicija⁴:

- *Najstarije (prvorodeno) dete je najpre jedino, ali rađanjem sledeće dece biva „detronizovano”⁵, tj. „razvlašćeno”. Ono počinje da veruje da će mu pridošlica (ili uljez) oteti ljubav na koju je na-*

2 Bio je najstarije od osmoro dece. U ranom detinjstvu je prema sibrinzima istovremeno ispoljavao snažna ambivalentna osećanja ljubavi i ljubomore.

3 Sintagma koja se koristi za Frojdove saradnike koji su se sa njim razišli.

4 U većini izvora nalazimo opise tzv. 4 ključne pozicije jer autori spajaju 2. i 3. koje se izvorno odnose na drugo od dvoje i srednje dete u porodicama sa više od dvoje dece.

5 Bukvalno „svrgnuto sa prestola”.

viklo (Corey, 2004) i zato razvija karakteristike koje mu omogućavaju da zadrži primat. Ova deca često prerano sazrevaju i konzervativnija su od druge.

- Drugorođeno dete se od samog početka takmiči sa starijim siblingom i pokušava da ga nadmaši jer oseća da mora da deli roditeljsku ljubav. Ono smišlja trikove kako bi otkrilo slabe tačke starijeg deteta i nastavilo dobijati pohvale roditelja i učitelja, postizujući uspeh tamo gde starije dete nije uspelo (Corey, 2004). Ova deca su obično, po osobinama, interesima, sklonostima i sposobnostima dijametralno suprotna u odnosu na starijeg siblinga.
- *Srednje dete se oseća istisnutim i lišenim pažnje i ljubavi jer nema ni primat prvorođenog, a već njegovo mesto drugorođenog zauzima/ju mlađi. Takvo dete može početi sebe da sažaljeva i da postane problematično, ali ono može, posebno u porodica-ma u kojima je mnogo sukoba, postati „mirotvorac” - ono koje sve drži na okupu (Corey, 2004). Da bi bila zapažena, ova deca po nečemu moraju biti potpuno drugačija od ostalih siblinga.*
- Najmlađe dete je često razmaženo. Sve mu je dozvoljeno. S obzirom da je okruženo superiornijim siblingima može se osećati inferiornim, ali ne može biti „razvlašćeno”. Ova deca obično rade po svome i često se razvijaju onako kako to niko u porodici nije mogao ni zamisliti (Corey, 2004).
- *Jedino dete je obično razmaženo jer je na njega usmerena sva pažnja roditelja. Ono nema prilike da nauči da deli i saraduje sa drugima. Odrasta u svetu odraslih. Ova deca su često i kao odrasle osobe previše (do simbioze) vezane za jednog ili oba roditelja. Mogu se osećati ugroženim ako nisu u centru pažnje.*

Salovej (Sulloway, 1996) u Adlerovim nastojanjima da definiše karakteristike svake od pozicija vidi dvosmislenost – npr. prvorođeno dete može biti saradljivo ili „na svoju ruku”, najmlađe revnosno ili lenjo. Smatramo da su ovakve kritike neopravdane jer Adler i njegovi sledbenici nisu tvrdili da svi jedinci ili svi prvorođeni imaju iste osobine. Oni su objašnjavali na koji način rivalitet među siblingima u ranom detinjstvu može oblikovati ličnost.

Pet opisanih položaja predstavljaju polazne tačke sa kojih deca posmatraju svet. Međutim, nije važan sam taj položaj, već značenje i

tumačenje koje mu dete pridaje (Corey, 2004a). U porodičnoj terapiji adlerijanskog usmerenja se veliki značaj pridaje pitanjima koja otkrivaju položaj svakog člana porodice u pogledu redosleda rođenja. Mada je u samoj terapiji naglasak na jedinstvenom iskustvu svakog čoveka, porodični terapeuti su otkrili neke zakonitosti u vezi sa uticajem redosleda rođenja na porodične odnose. Bler (Blair, 2011) upoznaje čitaoce koje su kombinacije parova s obzirom na redosled rođenja dobre, a koje su loše. Prema njoj se prvorođeni i jedinci ne slažu jer oboje imaju želju za kontrolom; srednje dete može da ima uspešan odnos sa bilo kojim partnerom zbog iskustva u pregovaranju i kompromisima sa braćom i sestrama.

Empirijsku proveru uticaja redosleda rođenja na neke karakteristike ličnosti (afilijativnost, anksioznost), kroz niz interesantnih eksperimenata, prvi je obavio Šekter (Schachter, 1959; 1961, prema Berger & Calabrese, 1975; Staples & Walters, 1961). Prema njegovim nalazima prvorođeni, u poređenju sa kasnije rođenima, su više anksiozni (npr. u situaciji čekanja). Dok Veler (Weller, 1962) u ponovljenom eksperimentu nije našao značajne korelacije između redosleda rođenja i anksioznosti, Staples i Valters (Staples & Walters, 1961) su našli da su u situacijama koje su zahtevale povećanje anksioznosti prvorođeni bili više podložni sugestiji nego kasnije rođeni. U sociometrijskom ispitivanju prvorođeni su bili znatno manje popularni, birali su popularnije članove grupe i pokazivali veću sličnost u izborima nego oni koji su kasnije rođeni (Schachter, 1964). Marevski i saradnici (Murawski et al., 2006) navode podatke istraživanja koji pokazuju da kasnije rođeni ispoljavaju više empatije prema ljudima sa kojima su u interakciji i sa onima koje opažaju kao slične sebi.

Neki podaci pokazuju da redosled rođenja ima uticaj na izbor profesije i profesionalnu karijeru. Često navođen primer je da je od 23 američka astronauta čak 21 prvorođeno dete (Hock, 2004). Nekoliko istraživanja je pokazalo da je među studentima medicine u Americi i Švedskoj značajno više prvorođenih nego kasnije rođenih (Murawski et al., 2006). Prema njihovim podacima, proporcija prvorođenih u uzorku studenata farmacije nije značajno veća nego u opštoj populaciji, ali je proporcija drugorođenih (i u porodicama sa dvoje i u porodicama sa troje dece) značajno manja nego u opštoj populaciji. Među eminentnim naučnicima, kongresmenima i u drugim prestižnim za-

nimanjima je više prvorodenih nego kasnije rođenih (Rule & Comer, 2006). U istraživanju ovih autora na uzorku zubara prestižnost prvorodenih je potvrđena samo u slučaju porodica sa dvoje i troje dece, ali ne i kada su u analizu uključene i porodice sa više od troje dece.

Na testovima inteligencije prvorodena deca postižu više rezultate nego kasnije rođena jer svako sledeće dete ulazi u nižu prosečnu intelektualnu klimu (Zajonc & Marcus, 1975). Hok (Hock, 2004) pomenutu studiju navodi kao jednu od „40 studija koje su promenile psihologiju”. Hok upozorava da to što je nalaz o intelektualnoj superiornosti prvorodenih nad kasnije rođenima dosledno potvrđen u brojnim istraživanjima nije razlog da oni likuju. Po njegovim rečima ima nalaza da su prvorodena deca sklonija anksioznosti i ljubomori, konvencionalnija su i agresivnija od kasnije rođene dece; deca koja su rođena kasnije sklonija su pobuni, otvorenija za nova iskustva, slobodnija u društvenim situacijama, lakše i jednostavnije komuniciraju s nepoznatim osobama, popularnija su među vršnjacima, pokazuju više originalnosti u svom mišljenju i verovatnije je da će imati kreativnih uspeha više nego prvorodena deca (Hock, 2004).

Ispitivanje pamćenja strogosti – popustljivosti roditelja na uzorku studenata raznih struka pokazalo je da značajno više prvorodenih nego kasnije rođenih opaža svoje roditelje kao stroge (Rule, 2006). Autor objašnjava da je to pre njihov subjektivni doživljaj nego objektivno stanje usled veće usmerenosti na postignuća i manje afilijativnosti. Primena istog instrumenta na uzorku zubara nije potvrdila razlike s obzirom na redosled rođenja (Rule & Comer, 2006a). Nesaglasnost nalaza ove dve studije Rul (Rule, 2006) objašnjava homogenošću uzorka zubara, njihovim starijim uzrastom i time što su mnogi od njih i sami roditelji.

Dakle, uprkos brojnim nalazima, pretpostavljene veze između redosleda rođenja i karakteristika ličnosti, izbora profesije i inteligencije nisu jednoznačno potvrđene. Izneti empirijski nalazi pokazuju da je u istraživanjima uticaja redosleda rođenja na karakteristike pojedinca važno kontrolisati ostale aspekte porodične konstelacije (broj dece u porodici, razlika u godinama i pol sblinga). Ovakva kontrola je još bitnija u istraživanjima uticaja redosleda rođenja na karakteristike porodice.

Psihodinamika porodičnog života je nešto što odlikuje svaku porodicu posebno, ali je moguće definisati neke pravilnosti porodičnog

funkcionisanja koje važe za svaku porodicu (Dimoski, 2006). Kao rezultat takvih nastojanja nastali su brojni teorijski modeli porodičnog funkcionisanja. Ovi modeli nastoje da što ekstenzivnije obuhvate relevantne porodične koncepte, a da pri tome održe razuman balans broja i složenosti koncepata koji definišu porodičnu strukturu, relacije i funkcionisanje (Barišić i Svetozarević, 2011). Većina razvijenih koncepata, koji operacionalizuju različite konstrukte i dimenzije porodične funkcionalnosti, nalazi osnovu u sistemskom pristupu u proučavanju porodice koji pruža osnovu za sagledavanje dinamičnih snaga unutar porodičnog sistema i porodice prema okruženju (Zuković, 2009). Dok jedna grupa tih modela pokušava da otkrije dimenzije funkcionisanja i položaje na ovim dimenzijama koji određuju funkcionalnost porodične grupe, druga polazi od razvojnog modela tražeći da otkrije razvojne faze kroz koje porodica prolazi tokom određivanja pravila, uloga i vrednosti u porodičnim odnosima, uspostavljanja granica porodičnog sistema i tokom oformljenja porodičnog identiteta (Dragojević i Milačić Vidojević, 2010).

Matejević (2010) piše da se funkcionalnost porodičnog sistema može definisati preko sledećih dimenzija: porodične fleksibilnosti, koja predstavlja balans između stabilnosti i promene, porodične kohezivnosti, koja predstavlja balans između bliskosti i individuacije i porodične komunikacije. Ovo su tri dimenzije Olsonovog cirkumpleks modela koje je on izdvojio na osnovu statističke analize preko 50 koncepata raznih teorija porodice. Preko ove tri dimenzije se može objasniti celokupan varijabilitet porodičnog funkcionisanja (Olson, 2000; 2008).

U našoj sredini su nastali Bergerov RRRG i Kneževićev RADIR model. Prema Bergeru (1987) porodicu određuju najmanje četiri bitna okvira, odnosno dimenzije porodičnog funkcionisanja: Red – struktura porodične grupe; Rad – funkcionisanje porodične grupe i njenih članova; Razmena – interakcija ili transakcija između članova porodice; Glad – potrebe, želje i očekivanja članova porodice međusobno ili u odnosu na šire sisteme.

Na osnovu empirijske analize u okviru modela koje su predložili Berger, Moos, Olson i Bloom, Knežević (1994) zaključuje da se najveći deo porodičnog varijabiliteta može opisati pomoću sledećih koncepata RADIR modela: Razmena - kvalitet emocionalnih veza, odnosa i

razmena u porodici; Aktivnost - strukturisanje vremena u porodici; Demokratičnost - struktura porodičnog sistema, uloga, kvalitet interakcije između članova kao nosilaca porodičnih uloga; Individuacija - porodična klima sa stanovišta mogućnosti autonomije članova porodice; Red - nivo pravila, planiranja, organizacije i kontrole zbivanja u porodici. Ovi koncepti definišu porodicu kao celinu. Koncept apstrahovan na osnovu zbivanja u pojedincu je Glad - nivo zadovoljenja potreba, želja i očekivanja članova porodice.

Prema razvojnim modelima, svaka faza životnog ciklusa ima svoje razvojne zadatke. Zadaci u adolescentnoj fazi životnog ciklusa odnose se na povećanu fleksibilnost roditelja u odnosu na sve veću nezavisnost dece pri čemu roditelji treba da zadrže svoj autoritet, ali i da pregovaraju sa decom oko njihovih novih potreba (Matejević, 2008). Rečima RADIR modela, porodica u ovoj fazi treba da balansira između veće autonomije (Individuacija) i stabilne emocionalne bliskosti (Razmena) i demokratične fleksibilnosti (Demokratičnost).

Prema Stanimirović (2007), porodice sa slepim ili slabovidim detetom više su izložene stresu nego porodice sa detetom tipičnog razvoja jer su čak i razvojno očekivani događaji za njih uvek novo iskustvo. Mnogi autori su prepoznali da je iskustvo roditelja dece sa fizičkom ometenošću ili hroničnom bolešću stresnije nego roditeljstvo tipičnog deteta, te može da ograničava i remeti porodicu (Ulster & Antle, 2005). Oštećenje vida deteta zahteva stalno prilagođavanje porodičnih uloga, međusobnih odnosa i porodične organizacije (Leyser & Heinze, 2001), tj. veću porodičnu fleksibilnost. Međutim, Dragojević (2005) nalazi da porodice sa slepim i slabovidim detetom, u odnosu na porodice sa zdravim detetom i na porodice sa drugim kategorijama ometene dece, imaju najnižu fleksibilnost (rigidne su), dok je njihova kohezivnost visoka (visoko su umrežene). Istraživanje dimenzija funkcionisanja porodica mladih slepih i njihovih vršnjaka bez oštećenja koje su u okviru RADIR modela obavili Stanimirović i Mijatović (2011) je pokazalo da postoje značajne razlike u profilima dve grupe. Za prve su karakteristični znatno veća Aktivnost i sklonost Redu, a za druge znatno veća unutarporodična emocionalna Razmena. Što se tiče dimenzija Demokratičnosti i Individuacije uočili su indicije da prva odlikuje porodice mladih slepih, a druga mladih tipičnog razvoja. Autori komentarišu da nalaz o niskoj Razmeni (emocionalnoj blisko-

sti) u porodicama sa slepim adolescentom ne mora biti kontradiktoran nalazu Dragojević (2005) o visokoj umreženosti porodica sa slepim i slabovidim detetom jer veća povezanost ne znači automatski kvalitetniju emocionalnu razmenu (Stanimirović i Mijatović, 2011). Dakle, oštećenje vida deteta deluje na porodični sistem na specifičan način.

Uticaj oštećenja vida na sibling *subsistem* je retko teorijski razmatran, a još ređe empirijski ispitivan. *Buljenje ljudi u sibliinga sa oštećenjem vida, njihovi komentari i pitanja kod videćih sibliinga* izazivaju uznemirenost, stid ili ljutnju ([http://www.familyconnect.org/When people stare at a brother or sister](http://www.familyconnect.org/When%20people%20stare%20at%20a%20brother%20or%20sister)). Na osnovu intervjua sa roditeljima slepe i slabovide dece, Dragojević (2005: 69) izveštava: „Kod pitanja o problemima sa zdravim detetom polovina roditelja navodi probleme povezane sa ometenim bratom/sestrom (ljubomora, neprihvatanje situacije i stid)”. Ovaj podatak govori o visokoj učestalosti ove vrste problema sibliinga ometenog deteta. U nepotpunim porodicama sa slepim detetom školskog uzrasta u poređenju sa porodicama deteta tipičnog razvoja istog uzrasta veze ove dece sa sibliinzima su ređe slabe ili konfliktne i češće stabilne i jake, dok u potpunim porodicama eksperimentalne i kontrolne grupe nema razlika u učestalosti vrste ovih veza (Stanimirović, 2005), što ukazuje na veću bliskost među sibliinzima u porodicama u kojima nedostaje jedan roditelj (obično otac) i/ili „paternalizaciju”⁶ videćeg sibliinga.

Ako je dete sa oštećenjem vida starije od jednog ili više *sibliinga* to može predstavljati jedinstven izazov za članove porodice. U izvesnim aspektima razvoja mlađa braća i sestre mogu preći starije dete sa oštećenjem vida. Dete sa oštećenjem vida se može osećati loše usled toga što njegov mlađi sibling može da učini nešto što ono želi da učini, a nije u stanju ([http://www.familyconnect.org/When an Older Sibling is Visually Impaired](http://www.familyconnect.org/When%20an%20Older%20Sibling%20is%20Visually%20Impaired)).

Imajući na umu saznanja o pravilnostima u psihodinamici porodičnog funkcionisanja i uticaju redosleda rođenja na oblikovanje ličnosti i opažanje porodičnih odnosa, kao i nesporan, mada malo istražen, uticaj oštećenja vida na porodični sistem i sibling *subsistem* nametnulo nam se *pitanje* kako redosled rođenja udružen sa oštećenjem vida deluje na opažanje porodičnog sistema.

6 Dete preuzima odgovornost i brigu za sibliinga umesto roditelja

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja bio je utvrditi da li redosled rođenja utiče na percepciju dimenzija porodičnog funkcionisanja u porodicama sa slepim adolescentom i u porodicama sa adolescentom tipičnog razvoja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Uzorak

Uzorak su činila po 32 slepa (eksperimentalna grupa) ispitanika i ispitanika tipičnog razvoja (kontrolna grupa), uzrasta od 14 do 26 godina koji žive u potpunim porodicama sa dvoje ili troje dece i bez ozbiljnih ličnih, bračnih ili porodičnih problema. Grupe su bile ujednačene po polu, uzrastu, profesionalnom statusu i redosledu rođenja adolescenta, broju dece u porodici, tipu porodice (nuklearna; proširena) i sredini (seoska; gradska).

Ispitivanjem je obuhvaćen 21 prvorođeni i 11 drugorođenih ispitanika. U pogledu polne strukture, u svakoj od grupa ispitano je 20 mladića i 12 devojaka. Što se tiče profesionalnog statusa bilo je 15 učenika, 7 studenata, 4 zaposlena i 6 nezaposlenih.

Instrumenti

Za prikupljanje podataka primenili smo:

1. Upitnik za prikupljanje sociodemografskih podataka i
2. Upitnik stanja i odnosa u porodici RADIR (Knežević, 1994).

Upitnik za prikupljanje sociodemografskih podataka sačinjen je u svrhu istraživanja. Sadržao je pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika i njegove porodice koja su omogućila selekciju ispitanika, ujednačavanje grupa i obradu podataka.

Upitnik stanja i odnosa u porodici RADIR pokriva koncepte istoi-menog modela porodičnog funkcionisanja, čije smo dimenzije ukratko opisali u uvodnom delu. Uz dobijenu saglasnost autora primenili smo kraću formu koja sadrži 40 ajtema.

Skale i dimenzije Upitnika koje svaka od njih meri su:

- Razmena: emocionalna bliskost – emocionalna udaljenost,
- Aktivnost: aktivnost – pasivnost,
- Demokratičnost: demokratična fleksibilnost – autoritarna rigidnost,
- Individuacija: individuacija – simbioza i
- Red: planiranje i kontrola – stihijnost i odsustvo kontrole.

Prema izveštaju autora upitnika faktorskom analizom dobijene su dve dimenzije: (1) Strukturisanje vremena i aktivnosti (pokriva dimenzije Red i Aktivnost) i (2) Loša emocionalna atmosfera (pokriva dimenzije Demokratičnost, Individuacija i Razmena).

Tvrđnje koje pripadaju skalama koje mere dimenzije modela u upitniku su raspoređene naizmenično. Formulirane su tako da na njih može da odgovara bilo koji član porodice. Na svaki od iskaza o porodici ispitanik reaguje izborom jedne od pet opcija u zavisnosti od toga u kojoj meri smatra da se tvrdnja odnosi ili ne odnosi na njegovu porodicu (od 1– potpuno netačno do 5– potpuno tačno).

Procedura ispitivanja

Podatke o potencijalnim slepim ispitanicima dobili smo u opštinskim i međuopštinskim organizacijama Saveza slepih Srbije. Izdvojeni su oni koji prema medicinskim kartonima pripadaju petoj, četvrtoj i trećoj kategoriji slepoće (ekvivalentno definicijama Svetske zdravstvene organizacije) i odgovaraju našim kriterijumima za izbor ispitanika. Najviše ih je regrutovano uz pomoć socijalne radnice Udruženja slepih Beograda (24 ispitanika). Ispitanike kontrolne grupe smo nalazili preko stručnih saradnika u školama, ali i preko poznanika i prijatelja.

Nakon dobijene saglasnosti za učešće u istraživanju, najpre smo primenili Upitnik za prikupljanje sociodemografskih podataka. Pošto smo izvršili konačnu selekciju ispitanika, uključujući ujednačavanje grupa, obavili smo individualno ispitivanje primenom Upitnika stanja i odnosa u porodici. Svakom ispitaniku i eksperimentalne i kontrolne grupe data je mogućnost da bira da li će sam čitati⁷ i odgovarati na pitanja upitnika ili će to činiti ispitivač.

7 Za slepe ispitanike pripremljen je upitnik na Brajevom pismu.

Obrada podataka

Nakon unosa podataka rekodirali smo sve podatke iz skale Loša emocionalna atmosfera (Razmena, Individuacija i Demokratičnost), tako da veći skor govori o boljoj emocionalnoj atmosferi, a zbirni skor o stepenu dobre emocionalne atmosfere. Za statističku analizu podataka koristili smo univarijantnu analizu varijanse koja je omogućila da testiramo razlike između prvorođenih i drugorođenih na procenjivanim dimenzijama porodičnog funkcionisanja. Izvršili smo dve analize primenom ovog statističkog postupka – jednu za eksperimentalnu, drugu za kontrolnu grupu.

REZULTATI SA DISKUSIJOM

Drugorođeni adolescenti iz obe grupe, u poređenju sa prvorođenima, dosledno su pozitivnije procenili sve dimenzije porodičnog funkcionisanja. Međutim, u grupi adolescenata tipičnog razvoja nijedna razlika nije statistički značajna. Iako je ovo kontrolna grupa, a ne ona koja je u fokusu naših interesovanja, ovo zaslužuje komentar. Ili su nešto niže procene prvorođenih u kontrolnoj grupi zaista posledica slučaja, ili one nisu dostigle statistički značajan nivo zbog heterogenosti uzorka po profesionalnom statusu i uzrastu ispitanika. Naime, uzorkom su obuhvaćeni adolescenti i postadolescenti kod kojih se percepcija porodičnih odnosa pod uticajem njihove zrelosti menja, tj. umanjuje se efekat rivaliteta. Ovo objašnjenje je u skladu sa pomenutim koje je ponudio Rule (2006) u vezi sa pamćenjem autoriteta roditelja.

Dok u kontrolnoj grupi nije bilo statistički značajnih razlika, u eksperimentalnoj grupi su nađene statistički značajne razlike. Podaci prikazani u Tabeli 1 pokazuju da prvorođeni slepi adolescenti, u poređenju sa drugorođenima, dosledno negativnije procenjuju sve dimenzije porodičnog funkcionisanja i da su razlike statistički značajne za dimenzije: Aktivnost, Demokratičnost i strukturisanje vremena i aktivnosti.

Tabela 1 - Razlike između prvorodenih i drugorodenih slepih adolescenata u proceni dimenzija porodičnog funkcionisanja

ANOVA	M1	M2	F	Sig.
Razmena	32,57	37,18	3,080	0,089
Aktivnost	23,67	26,36	9,651	0,004
Demokratičnost	19,19	22,73	6,521	0,016
Individuacija	23,00	24,36	0,483	0,493
Red	55,05	60,09	3,384	0,076
Strukturisanje vremena i aktivnosti	78,71	86,46	6,664	0,015
Emocionalna atmosfera	74,76	84,27	3,029	0,092

Dakle, „razvlašćenost” prvorodenog deteta više pogađa slepe nego videće adolescente. Za slepo prvorodeno dete je teže da dostigne drugorodenog rivala koji ga u mnogo čemu prestiže samo zato što vidi. Osim ovoga, verovatno je da veću podršku slepom detetu pruža prvorodeni nego drugorodeni videći sibling.

Važno je primetiti da su razlike statistički značajne upravo za one dimenzije porodičnog funkcionisanja koje su prema podacima Stanimirović i Mijatović (2011) odlika profila porodica sa slepim adolescentom. U ovim porodicama se veća aktivnost, bolja organizovanost i fleksibilnost uloga više vrednuju, pa i sami prvorodeni adolescenti, koji u njima doživljavaju više osujećenja, naglašavaju baš te karakteristike porodice.

Kao jedan od mogućih razloga odsustva značajnih razlika u kontrolnoj grupi naveli smo to što su našim uzorkom obuhvaćeni ne samo adolescenti već i postadolescenti. Ako se kod zrelijih postadolescenata razlike koje su efekat redosleda rođenja kada je u pitanju percepcija porodičnih odnosa smanjuju, što pokazuju i neka pomenuta istraživanja, možemo se zapitati kako se to nije dogodilo i u eksperimentalnoj grupi. Ovo objašnjava nalaz Stanimirović (2006) da adolescentna kriza u grupi slepih adolescenata duže traje nego u grupi adolescenata tipičnog razvoja.

ZAKLJUČAK

Prema shvatanju Adlera i njegovih sledbenika razlike između siblinga su posledica njihovih različitih iskustava uslovljenih fenomenom „rivaliteta”. Starije dete je ugroženo dolaskom mlađeg, pa je veća verovatnoća da prvorodeno dete bude nesigurno i neurotično. Postoje empirijski nalazi koji pokazuju da redosled rođenja može uticati na formiranje ličnosti i opažanje porodičnih odnosa. Zanimalo nas je šta se dešava kada se u porodičnu dinamiku uplete i oštećenje vida deteta. Rezultati istraživanja su nedvosmisleno potvrdili da prvorodeni slepi adolescenti negativnije opažaju dimenzije porodičnog funkcionisanja nego drugorođeni. Za neke dimenzije razlike su značajne u eksperimentalnoj grupi, dok u kontrolnoj grupi nije bilo statistički značajnih razlika.

Dakle, slepoća i redosled rođenja deteta udruženo deluju na psihodinamiku porodice slepih adolescenata i na samog adolescenta. Psihodinamika porodičnih odnosa je za dete sa oštećenjem vida povoljnija ako porodica već ima zdravo dete nego ako je ono prvorodeno dete. Efekat fenomena „sibling rivaliteta” se pojačava time što prvorodeno slepo dete nije u stanju da uradi nešto što mlađi sibling može. Zato je važno slepoj deci omogućiti da postanu samostalna kad god je to moguće i stvarati prilike za razvijanje znanja i veština u kojima će nadmašiti mlađeg siblinga, što će povećati njihovo samopouzdanje.

LITERATURA

1. Barišić, J. i Svetozarević, S. (2011). Modeli porodičnog funkcionisanja – novine, preporuke, mogućnosti. *Engrami*, 33 (1), 47-60.
2. Berger, J. (1987). Socijalno-psihološki model porodice i porodične terapije. Beograd: Savetovalište za brak i porodicu.
3. Berger, C. R., Calabrese, R. J. (1975). Some explorations in initial interaction and beyond: toward a developmental theory of interpersonal communication, *Human Communication Research*, 1 (2), 99-112. Doi: 10.1111/J.1468-2958.1975.Tb00258.X
4. Blair, L. (2011). Birth order. Little Brown book group.

5. Corey, G. (2004). *Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije*, 5. poglavlje: Terapija Alfreda Adlera. Zagreb: Naklada Slap, str. 108-143.
6. Corey, G. (2004a). *Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije*, 13. poglavlje: Terapija obiteljskih sistema. Zagreb: Naklada Slap, str. 387-453.
7. Dimoski, S. (2006). Ciklusi razvoja porodice deteta sa slušnim oštećenjem. *Beogradska defektološka škola* br. 1, 1-11.
8. Dragojević, N. (2005). Portret porodica sa slepim i slabovidim detetom. *Istraživanja u defektologiji* br. 7, 65-77.
9. Dragojević, N. i Milačić Vidojević I. (2010). Teorije porodičnog funkcionisanja. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 9(2), 357-372.
10. Eckstein, D., Aycok, K.J., Sperber, M. A., McDonald, J., Wiesner, V. V., Watts, R. E., Ginsburg, P. (2010). A Review of 200 Birth-Order Studies: Lifestyle Characteristics, *The Journal of Individual Psychology*, 66 (4), 409-434.
11. Hock, R. R. (2004). Četrdeset znanstvenih studija koje su promijenile psihologiju. Rođeno prvo, rođeno pametnije (str. 141-148), Zagreb: Naklada Slap.
12. Knežević, G. (1994). Psihološka tipologija porodica maloletnih delikvenata. U R. Jovanović (ur.) Metode i tehnike za procenu braka i porodice (str. 223-249). Beograd: Socijalna misao, Gradski centar za socijalni rad.
13. Leyser, Y. & Heinze, t. (2001). Perspectives of parents of children who are visually impaired: Implications for the field. *Re:view*, 33 (1), 37-48.
14. Matejević, M. (2010). Obrasci porodičnog funkcionisanja i komunikacija na relaciji roditelj – adolescent. *Teme*, 34 (4), 1421-1438.
15. Murawski, M. M., Miederhoff, P. & Rule, W. R. (2006). Birth order and communication skills of pharmacy students. In W. R. Rule & M. Bishop eds.) *Adlerian lifestyle counseling, practice and research* (p. 249-254), New York, London: IG Routledge Taylor & Francis group.
16. Olson, D. H. (2000). Circumplex model of marital and family systems. *Journal of family therapy*, 22, 144-167.

17. Olson, D. H. (2008). *FACES IV manual*: Minneapolis: Life innovations.
18. Rule, W. R. (2006). Birth order and sex as related to memory of parental strictness-permissiveness. In W. R. Rule & M. Bishop eds.) *Adlerian lifestyle counseling, practice and research* (p. 273-276), New York, London: IG Routledge Taylor & Francis group.
19. Rule, W. R. & Comer, A. T. (2006). Family constellation and birth order: Variables related to vocational choice of dentistry. In W. R. Rule & M. Bishop eds.) *Adlerian lifestyle counseling, practice and research* (p. 255-263), New York, London: IG Routledge Taylor & Francis group.
20. Rule, W. R. & Comer, A. T. (2006a). Childhood memory of parental authority as related to family constellation variables. In W. R. Rule & M. Bishop eds.) *Adlerian lifestyle counseling, practice and research* (p. 277-282), New York, London: IG Routledge Taylor & Francis group.
21. Schachter, S. (1964). Birth order and sociometric choice. *The journal of abnormal social psychology*, 68 (4), 453-456.
22. Stanimirović, D. (2005). Socijalna mreža porodica sa slepim detetom. *Istraživanja u defektologiji* br. 7, 41-54.
23. Stanimirović, D. (2006). Adolescentna kriza u populaciji slepih i videćih adolescenata i postadolescenata. *Beogradska defektološka škola*, br. 1, 127-134.
24. Stanimirović, D. (2007). Ka efikasnijem prevladavanju stresa u porodicama sa slepim adolescentom. U D. Radovanović (ur.) *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji* (str. 789-799). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju CIDD.
25. Stanimirović, D. i Mijatović, L. (2011). Razlike između mladih slepih i vršnjaka tipičnog razvoja u proceni dimenzija funkcionisanja porodice. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10 (4), 673-688.
26. Staples, F. R. & Walters, R. H. (1961). Anxiety, birth order, and susceptibility to social influence. *The journal of abnormal and social psychology*, 62 (3), 716-719.

27. Sulloway, F. J. (1996). *Born to rebel: Birth order, family dynamics and creative lives*. London: Abacus.
28. Tamblyn, R. (2000). A psychoanalytical appraisal of sibling rivalry. Retrieved July 15, 2013. From <http://romuluscomplex.tripod.com/romulus1.htm>
29. Ulster, a. & Antle, b. (2005). In the darkness there can be light: A family's adaptation to a child's blindness. *Journal of visual impairment & blindness*, 99 (4), 209-218.
30. Weller, L. (1962). The relationship of birth order to anxiety: A replication of the Schachter findings. *Sociometry*, 25 (4), 415-417.
31. When an Older Sibling is Visually Impaired, <http://www.familyconnect.org/parentsites.asp?SectionID=80&TopicID=370&DocumentID=435>, Retrieved July 16, 2013.
32. When people stare at a brother or sister, <http://www.familyconnect.org/parentsites.asp?SectionID=80&TopicID=370&DocumentID=435>, Retrieved July 16, 2013.
33. Zajonc, R. B. & Marcus, D. B. (1975). Birth order and intellectual development. *Psychological review*, 82, 74-88.
34. Zuković, S. (2009). Procena funkcionalnosti porodice od strane učenika i pohađanje verske nastave u školi. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 41 (2), 496-510.

BLIND ADOLESCENTS' BIRTH ORDER AS A DETERMINANT OF THEIR PERCEPTION OF FAMILY FUNCTIONING DIMENSIONS

Dragana Stanimirović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

While other theoreticians of personality stressed only the influence of parents in early childhood, Adler paid particular attention to a psychological position of a child among brothers/sisters. There is some empirical evidence that birth order may influence vocational choice, characteristic style of interacting with others, affiliation, anxiety, perception of parents' authority, and even intellectual capabilities. Visual impairment of a family member affects a family system and a sibling subsystem in a specific way.

The goal of the research was to determine whether birth order influences perception of dimensions of family functioning in families with a blind adolescent and in families with an adolescent of typical development. The sample included 32 blind (experimental group) and 32 subjects of typical development (control group) aged 14 to 26, who lived in complete families with two or three children and without serious personal, marital or family problems. The groups were paired by sex, age, professional status and birth order of adolescents, number of children in the family, type of family (nuclear; extended) and environment (rural; urban). A Questionnaire of socio-demographic information and a Questionnaire of situation and family relationships RADIR by Knežević were applied for data collection.

First-borns made lower appraisals of each dimension of family functioning than second-born respondents. There were no statistically significant differences in the control group. Differences in the experimental group were statistically significant in the following dimensions: Activity, Democracy and Structuring time and activity. Thus, the results show that first-born child's „dethronement” has more effect if it is associated with blindness. This can be explained by fact

that it is more difficult for a blind first-born child to catch up with a second-born „rival”.

Keywords: birth order; sibling rivalry; dimensions of family functioning; visual impairment

Primljeno: 31.7.2013.

Prihvaćeno: 8.9.2013.